

Co je to závist? [2003]

Už od dob Aristotelových se, pokud jde o ctnosti (a nectnosti), traduje základní rozlišení, které má pro naše téma nemalý význam. Jsou totiž ctnosti, které spočívají v jakési uměřenosti (Aristotelés mluvil o „střednosti“), takže ctnost spočívá v tom, že neupadáme do extrémů. Tak např. statečnými nesmíme být nad míru, neboť pak se stáváme šílenci; ale když máme statečnosti příliš málo, stávají se z nás strašpytlové a zbabělci. To vedlo četné myslitele už v starověku, ale zejména po masivní recepci Aristotela v pozdějším středověku k přesvědčení, že zlo není ničím samostatným a svébytným, ale že je pouhým nedostatkem dobra (*privatio boni*). Na všem nedobřím a zlém je vždycky přece něco kladného, dobrého; známe přísloví, že „všechno zlé je k něčemu dobré“. Tak třeba obavy a strach mohou plnit velmi důležitou funkci jakési brzdy, ale nemít vůbec žádný strach je nejen nerozumné, ale dokonce hloupé a bláznivé. Strach je původně něčím pozitivním, jen ho nesmí být příliš mnoho, nesmí naprosto převážit, nemají-li se z nás stát bázlivci. Naproti tomu však u některých ctností vůbec nejde o žádnou vyváženost, protože těch není u nikoho nikdy dost, ale čím víc, tím lépe. Tak například nikdo z nás lidí není dost spravedlivý, dost pravdivý, ničí láska není dost velká, ničí naděje dost pevná, ničí víra dost silná.

Jak je tomu se závistí? Je to ryzí zlo, které škodí i v malých dávkách, anebo je to jen ošklivý extrém něčeho jinak neutrálního, či dokonce pozitivního? Tady se ovšem nemůžeme spolehnout na slovníky, a to ani výkladové ani etymologické, a už vůbec ne na ty, které jsou založeny na „běžné mluvě“, neboť právě v těch všech se významy slova „závist“ (a tzv. ekvivalentů v jiných jazycích, a s překládáním jsou velké potíže, jak se můžeme přesvědčit i v případě Bible) nejen značně různí, ale jsou plné vnitřních rozporů i vzájemných protikladů. Tak je vlastně nemožné platně vymezit povahu jedné ctnosti (nebo nectnosti či neřesti) bez celkového výkladu o ctnostech a o člověku vůbec. A proto se těmito otázkami má a musí zabývat celá disciplína, které říkáme etika (a musí to být zajisté filosofická - nebo teologická - etika, zabývající se otázkou, co je mravné a co nemravné, zatímco tzv. vědecká etika jen popisuje mravy té či oné společnosti; obojí se dost přesně nerozlišuje). A tak můžeme nyní zůstat nanejvýš u několika poznámek.

Můžeme si např. povšimnout, že závist je vždy spjata s něčím určitým a také s někým druhým: závidíme vždycky něco a někomu. To neplatí o každé ctnosti (či nectnosti); zejména to neplatí o tzv. teologických ctnostech. To si však bohužel málokdy uvědomujeme, ba nejčastěji toho vůbec nebudáme a zaměňujeme např. pravou naději nebo víru s doufáním v něco určitého, předem známého, nebo se spoléháním na něco konkrétního, co lze přesně vymezit. Ještě zřejmější to je u lásky (nebo také u pravdy aj.):

pravá láska je všeobjímající, je to způsob života i myšlení (i když naše láska nikdy není bez kazů a nedostatků), zatímco láska (jako cit) k někomu, nebo dokonce k něčemu určitému (a tedy oproti ostatním lidem a proti vůbec všemu ostatnímu stojícímu) je něco docela jiného. Naproti tomu závist není a ani nemůže být takto všeobjímající, ale je vždycky specificky zaměřena, je tak říkajíc „konkrétní“ (vztahuje se k něčemu, co je „vidět“, na co lze „ukázat“). Už jen proto nemůže být závist ryzí nectností či neřestí, pouze prohřeškem a proviněním. (Nemusí tedy být vždycky a nutně onou „rakovinou“, jak ji třeba vidí *Př 14,30* – jako „hnis v kostech“.) Záleží totiž na tom, komu závidíme a co mu závidíme, zejména však na tom, k čemu nás tato určitá, konkrétní závist vede. Uvedu něco ze svých zkušeností.

Na střední škole jsem s oblibou hrál na housle, většinou jsme s přáteli pěstovali komořinu; nejčastěji mne doprovázel jen o rok starší klavírista, který však byl zároveň výborným houslistou – ale jeho neměl kdo z nás doprovázet (hráli jsme i tria nebo dvojkoncerty apod.). Měl jsem kvůli tomu občas výčitky svědomí, ale on sám nikdy ani náznakem nedal najevo, že by chtěl být také u houslového partu (asi by to byl zahrál lépe, jak se obávám, ale já nebo někdo jiný bychom pak bývali vypadli ze hry). A přesto přese všechno jsem mu jednu věc záviděl: měl absolutní sluch, což je u houslí obrovská výhoda (a pro mistrovskou hru nezbytná podmínka). Neměl jsem ho proto méně rád; jen jsem si nebyl jist, zda mu to nevadí, že já absolutní sluch nemám. A ještě druhý příklad: po dlouhé roky jsem zůstával v kontaktu se svým vysokoškolským učitelem, který byl na víc než čtvrt století z univerzity vyřazen (když vůbec nepočítám, že musel předčasně odejít do důchodu). Na vysoké škole jsem si ho vážil a měl jsem ho docela rád, ale později mi byl osobně čím dál bližší. Ale záviděl jsem mu neuvěřitelnou kapacitu jeho paměti (a rozsahu znalostí atd.; já jsem měl se svou pamětí odjakživa potíže, které se zejména ještě během studia v důsledku pozdě rozpoznané encefalitidy ještě zhoršily).

Uvedl jsem oba příklady jako doklad, že závist nemusí jít ruku v ruce s nenávistí a že může mít i přinejmenším neutrální charakter. Rivalita, soutěžení, konkurence jsou ostatně vždycky provázeny usilováním o to být lepší než ostatní, a nepodaří-li se to, také trochou závisti – která však rovněž nemusí nutně vést k hořké nenávisti jako nějakému „červu v útrokách“, ale nejčastěji vede k zvýšenému výkonu a promyšlenější práci (anebo k uznání, že ten druhý je lepší).

Jsem přesvědčen, že závist náleží mezi nectnosti či neřesti jen jako extrém něčeho, co je docela normální a co může mít i pozitivní povahu a plnit pozitivní úlohu. Tím se liší od nenávisti, která je negativní i tam, kde jí je jen docela maličko. Závist velmi úzce souvisí s žárlivostí a vůbec horlivostí. Není náhodou, že se ve SZ textech velmi často dočteme o horlivosti a žárlivosti samého Hospodina. A dokonce o tom, že Hospodin chce ve svém „lidu bláznivém a nemoudrém“, v „pokolení převráceném a zavi-

lém“, v „synech, v nichž není žádné víry“ vyvolat (hněvivou, vlastně spíše žárlivou) závist, když se otevře těm, kteří nejsou jeho lidem, ale jsou „národem bláznivým“ (Dt 32,5-6.20-21 - vše dle Kralických), a vzbudit v nich žárlivost a závist tím, když se otevře národům, které Izraelité vůbec nepovažují za jeho lid. A právě na toto místo navazuje „pohanský apoštol“ Pavel (Ř 11,11.13), i když ten dává mnohem větší důraz na to, že poklesnutím Izraele „se přiblížilo spasení pohanům“. Je to zajímavá paralela, svědčící navzdory rozdílům o tom, že i závist v ruce Stvořitele může mít nejen dobrý zamýšlený cíl, ale dokonce i dobré nezamýšlené následky.